

درآمدی بر نمایه سازی و چکیده نویسی

• محسن حاجی زین العابدینی^۱

عضو هیئت علمی مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی

محروم بوده اند. البته الآن هم - تا جایی که نگارنده اطلاع دارد - در بسیاری از دانشگاه ها همچنان جای این درس در سطوح کارشناسی و کاردانی خالی است. فقط در برخی از دانشگاه ها مانند دانشگاه آزاد اسلامی و برخی از گروه های کتابداری و اطلاع رسانی پزشکی این درس به صورت رسمی ارائه شده و تدریس می شود. حال آنکه بار اصلی سازماندهی اطلاعات مجموعه های کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی بر دوش کارشناسان و کاردانیان این مراکز است که در درس های دانشگاهی با نمایه سازی و چکیده نویسی آشنا نشده اند.

۲. کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی در اولویت بندی برای سازماندهی منابع کتابخانه ای خود، اغلب اولویت های اول را به کتاب ها داده و منابعی را که باید نمایه سازی و چکیده نویسی شوند، در اولویت های بعدی قرار داده اند.

۳. سرعت نمایه سازی و چکیده نویسی منابع عموماً کمتر بوده و فرآیندی زمان بر به شمار می آید. بدین دلیل بیشتر منابعی که به نمایه سازی و چکیده نویسی نیاز دارند، باید به صورت بنیادی سازماندهی شوند، زیرا اغلب، منابع بومی هستند که در شمارگان اندک منتشر می شوند و به همین دلیل پیشینه های نمایه سازی شده قبلی از آنها وجود ندارد تا بتوان مانند کتابها از روش های فهرست نویسی نسخه برداری^۲ برای سازماندهی آنها استفاده کرد.

۴. تقریباً می توان گفت که نمایه سازی و چکیده نویسی فعالیتی است که اتکای بسیار زیادی به رایانه دارد. اگر نگوئیم نمایه سازی و چکیده نویسی بدون مدد رایانه ممکن نیست، حداقل می توانیم ادعا کنیم که کار خیلی دشواری خواهد بود. زیرا استفاده از رایانه در کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی قدمت چندانی ندارد و می توان گفت تقریباً ۱۰ سال از فراگیری رایانه در کتابخانه های ایران می گذرد. بنابراین بسیاری از فعالیت های نمایه سازی و چکیده نویسی که مبتنی بر رایانه و نرم افزارهای رایانه ای هستند، دیر آغاز شده اند.

۵. سازماندهی اطلاعات به ابزارهایی چون سرعنوان های

■ کیولند، دونالد بی کیولند، آنادی؛ درآمدی بر نمایه سازی و چکیده نویسی، ترجمه سید مهدی حسینی، تهران: نشر چاپار، ۱۳۸۶. ۳۰۴ ص. شابک: ۸-۷۰-۷۷۹۰-۹۶۴

نمایه سازی و چکیده نویسی از حوزه های مهم کتابداری و اطلاع رسانی است که با وجود اینکه همه ارزش و اهمیت زیادی برای آن قائل هستند، اما فعالیت های عملی آن چندان گسترده و پررونق نیست، یعنی به اندازه ای که در کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی، فعالیت های عملی فهرست نویسی و رده بندی صورت گرفته و به نوعی تکلیف این بخش از سازماندهی اطلاعات روشن است، تکلیف فعالیت های نمایه سازی و چکیده نویسی روشن نیست. اگر به دنبال علتی برای این وضع باشیم، به عوامل متعددی می توانیم اشاره کنیم که برخی از مهم ترین آنها از این قرار است:

۱. سالیان درازی درس های نمایه سازی و چکیده نویسی فقط در سطح کارشناسی ارشد تدریس شده و دوره های کارشناسی و کاردانی کتابداری از آموزش رسمی این مقوله ها

موضوعی، طرح‌های رده‌بندی، اصطلاح‌نامه‌ها و ... که بومی هم شده باشند، نیازمند است. برای نمایه‌سازی نیز لازم است اصطلاح‌نامه‌های روزآمد و تخصصی در تمام حوزه‌های علمی موجود باشد. اما به دلیل دشواری تهیه اصطلاح‌نامه‌ها، تعداد اصطلاح‌نامه‌های علمی و روزآمد در کشور ما بسیار کم است. این کمبود ابزار لازم برای نمایه‌سازی نیز یکی دیگر از دلایل بی‌رونقی فعالیت‌های نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی به‌شمار می‌آید.

البته چنان‌که ذکر شد، دلایل و عوامل زیادی را در این‌باره می‌توان برشمرد که در اینجا به این پنج عامل اصلی بسنده می‌شود. اما عامل مهم‌تری که به‌نوعی با آثار منتشرشده در زمینه نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی پیوند دارد و لازم است موردتوجه قرار گیرد، منابع تخصصی مناسب در این زمینه است. مسلماً هر عملی، ابتدا نیازمند مبانی نظری قوی و پخته‌ای است که توان پاسخ‌گویی به مسائل مبتلابه عملی را داشته باشد. بنابه دلایلی که ذکر شد و با توجه به این امر مهم که کتابخانه‌ها براساس اولویت‌های کاری خود، به مقوله‌های نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی نیاز چندانی احساس نکرده بودند، منابع گسترده‌ای در این زمینه منتشر نشده است.

معرفی کتاب

کتاب حاضر ترجمه ویرایش سوم کتاب ذیل به زبان انگلیسی است:

Cleveland, Donald; Cleveland, Ana D. (2001). Introduction to indexing and abstracting. Englewood, Colo: Libraries unlimited.

کتاب شامل ۱۵ فصل است که مباحث مختلف نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی را در محیط‌های چاپی و الکترونیکی مورد بحث قرار داده است. چنانکه در مقدمه مترجم ذکر شده است، اصل کتاب دارای ۱۷ فصل بوده که فصل‌های هشتم و نهم کتاب اصلی شامل مثال‌هایی درباره نمایه‌سازی سند و کتاب بوده است. مترجم ذکر می‌کند که چون نمی‌توان اصطلاحات نمایه‌شده سند یا کتاب به زبان انگلیسی را به‌طور دقیق به زبان فارسی ترجمه کرد، به همین دلیل این دو فصل حذف شده است و ۱۵ فصل از کتاب اصلی ترجمه و در این اثر ارائه شده است. ویرایش کتاب را حسین مختاری معمار به‌عهده داشته که استاد بازنشسته گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران است. عناوین ۱۵ فصل اصلی کتاب عبارتند از: مقدمه، ماهیت اطلاعات، سازماندهی اطلاعات، کنترل واژگان، انواع نمایه‌ها و چکیده‌ها، فرآیند نمایه‌سازی، فرآیند چکیده‌نویسی، نمایه‌سازی کتاب، نمایه‌سازی حوزه‌های موضوعی و قالب‌های خاص، ارزیابی نمایه‌سازی، خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی، استفاده از کامپیوتر، نمایه‌سازی و اینترنت، منبع وب برای نمایه‌سازان و چکیده‌نویسان، حرفه نمایه‌سازی.

این کتاب هم به مباحث نظری پرداخته است و هم به

موضوعی، طرح‌های رده‌بندی، اصطلاح‌نامه‌ها و ... که بومی هم شده باشند، نیازمند است. برای نمایه‌سازی نیز لازم است اصطلاح‌نامه‌های روزآمد و تخصصی در تمام حوزه‌های علمی موجود باشد. اما به دلیل دشواری تهیه اصطلاح‌نامه‌ها، تعداد اصطلاح‌نامه‌های علمی و روزآمد در کشور ما بسیار کم است. این کمبود ابزار لازم برای نمایه‌سازی نیز یکی دیگر از دلایل بی‌رونقی فعالیت‌های نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی به‌شمار می‌آید.

البته چنان‌که ذکر شد، دلایل و عوامل زیادی را در این‌باره می‌توان برشمرد که در اینجا به این پنج عامل اصلی بسنده می‌شود. اما عامل مهم‌تری که به‌نوعی با آثار منتشرشده در زمینه نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی پیوند دارد و لازم است موردتوجه قرار گیرد، منابع تخصصی مناسب در این زمینه است. مسلماً هر عملی، ابتدا نیازمند مبانی نظری قوی و پخته‌ای است که توان پاسخ‌گویی به مسائل مبتلابه عملی را داشته باشد. بنابه دلایلی که ذکر شد و با توجه به این امر مهم که کتابخانه‌ها براساس اولویت‌های کاری خود، به مقوله‌های نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی نیاز چندانی احساس نکرده بودند، منابع گسترده‌ای در این زمینه منتشر نشده است.

اگرچه اکنون در زمینه نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی، آثار زیادی به زبان‌های خارجی و به‌نسبت کمتر به زبان فارسی منتشر شده است، این منابع به‌گونه‌ای نبوده‌اند که بتوانند پاسخ‌گوی تمام مسائل مبتلابه در حوزه نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی منابع باشند. اغلب منابع منتشرشده هم به‌نوعی مباحث نظری و علمی موضوع را بیشتر مورد تأکید قرار داده‌اند و درباره فعالیت‌های عملی نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی منابع کمی در دست است.

جست‌وجوی واژه «نمایه‌سازی» در فیلد عنوان کتاب‌های کتاب‌شناسی ملی ایران که در پایگاه کتابخانه ملی ایران ارائه شده است، ۲۰ پیشینه را بازایی می‌کند که با حذف پیشینه‌های تکراری و چاپ مجدد، ۱۳ پیشینه باقی می‌ماند. از بین این پیشینه‌ها هفت عنوان کتاب تألیفی و شش عنوان کتاب ترجمه است. ناگفته نماند که برخی از کتاب‌های فارسی در زمینه نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی به هر علتی - یا در کتاب‌شناسی ملی وارد نشده‌اند یا موتور کاوش این پایگاه قادر به بازایی آنها نیست - در این جست‌وجو بازایی نشده‌اند. چنان‌که ذکر شد، اغلب این کتاب‌ها به ارائه مبانی نظری و پایه‌ای نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی، اصطلاح‌نامه‌ها

اگرچه اکنون در زمینه نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی، آثار زیادی به زبان‌های خارجی و به‌نسبت کمتر به زبان فارسی منتشر شده است، این منابع به‌گونه‌ای نبوده‌اند که بتوانند پاسخ‌گوی تمام مسائل مبتلابه در حوزه نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی منابع باشند

مباحث عملی و چگونگی انجام کار، نویسنده درباره این کتاب می‌نویسد: «نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی هنرهای تجربی هستند و این کتاب به‌طور کامل بر این مینا طرح‌ریزی، سازماندهی و نوشته شده است. هدف این است به شما بگویم لازم است چه چیزی را بدانید و به آن عمل کنید و نیز چگونگی انجام آن را در این کتاب مورد بحث قرار داده‌ایم».

برخی از نقاط قوت

- این اثر کتابی کاربردی است و مباحث نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی را به‌صورت کاربردی و عملیاتی و نه فقط نظری ارائه کرده است.

- متن اصلی کتاب نثری ساده دارد و مباحث فنی آن به‌دور از پیراهیهای لفظی ارائه شده است. این خصوصیت باعث شده است که اثر ترجمه‌شده نیز به همان نسبت روان و قابل‌فهم باشد.

- ترجمه روان و خوبی از اثر ارائه شده است. اگرچه دسترسی به اصل اثر مقدور نبود تا دقت ترجمه و امانت‌داری و مسائل فنی دیگر ترجمه بررسی شود. اما متن ارائه‌شده به فارسی روان و قابل‌فهم بوده و خواننده در درک مفاهیم و مباحث فنی مشکل چندانی ندارد.

- در این کتاب، علاوه بر مسائل نظری و فنی نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی، به شخصیت، افکار و عملکرد بسیار توجه و در جای‌جای کتاب به آن اشاره شده است. برای نمونه به گوشه‌هایی از مطالب کتاب در این زمینه اشاره می‌شود:

- «اغلب نمایه‌سازان کار و بار خوبی دارند. آنها به کارشان افتخار می‌کنند و تلاش می‌کنند تا آن را به‌خوبی انجام دهند. آنها افراد حرفه‌ای هستند که نمایه‌سازی را طبق اخلاق و استانداردهای حرفه‌ای انجام می‌دهند»؛

- «نمایه‌سازی برای اغلب نمایه‌سازان فعالیت تمام‌وقت نیست. برخی بررسی‌ها نشان می‌دهد که اکثر نمایه‌سازان تقریباً نصف وقت خود را به نمایه‌سازی اختصاص می‌دهند»؛

- «نمایه‌سازان اغلب تنها کار می‌کنند. به همین علت در کار انفرادی راحت هستند. نظم و انضباط و علاقه به جزئیات دو ویژگی بسیار مهم آنها هستند»؛

- «نمایه‌ساز باید دارای ذهنی کنج‌کاو و خلاق باشد، چون نمایه‌سازی با پاسخ‌دادن به سؤال‌های واضح و پرسیدن سؤال‌های کاملاً غیرواضح مواجه است»؛

- «مانند هر هنر دیگری، نمایه‌سازی براساس اصول اساسی، درک مستقیم، بصیرت، تخیل، تمرین، تمرین و تمرین

است»؛

- «نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی می‌تواند شغلی رضایت‌بخش باشد و به افراد شاغل در این زمینه امکان می‌دهد که مهارت‌های منحصربه‌فردی کسب کنند و در حوزه‌ای دارای چالش فکری کار کنند».

برای نمایه‌سازان این اشاره‌ها بسیار کارگشا خواهد بود.

زیرا هم می‌توانند از این نوشته‌ها به‌عنوان یک سیاهه و آرسی^۳ برای فعالیت‌های فنی که انجام می‌دهند، استفاده کنند و هم می‌توانند توانمندی‌های خود را تقویت کنند. از سوی دیگر با هم‌ذات‌پنداری که در این اشاره‌ها شکل می‌گیرد، فرد نمایه‌ساز پی‌می‌برد که اگر با مشکل یا مشکلاتی در امر نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی مواجه می‌شود، مختص به او نبوده و دیگران هم چنین مسائلی را تجربه کرده‌اند. چنین احساسی باعث تقویت اعتماد به نفس شده و فرد آمادگی مواجهه با هر مانعی را در طول کار پیدا می‌کند. نکته دیگری که می‌تواند برای نمایه‌سازان مفید باشد، تأییدی است که در این اشاره‌ها نهفته است. در بسیاری از موارد نمایه‌ساز در طول نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی با مسائلی مواجه می‌شود و تصمیمی اتخاذ می‌کند، اما نمی‌داند عمل او صحیح بوده یا خیر. مطالعه این مطالب کمک می‌کند که فرد با تأییدگرفتن، به توانایی‌های خود پی‌برد و با احساس مثبت بهتری امور نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی را دنبال کند.

همان‌گونه که ذکر شد، در حال حاضر نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی بدون استفاده از رایانه دشوار خواهد بود. در این کتاب به این مسئله به‌خوبی توجه شده و فصل‌های دوازدهم، «استفاده از کامپیوتر»، سیزدهم، «نمایه‌سازی و اینترنت» و چهاردهم، «منبع وب برای نمایه‌سازان و چکیده‌نویسان»، به مسائل نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی با استفاده از رایانه و در محیط وب اختصاص یافته‌اند.

کاستی‌ها

- شیوه‌های عملی نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی در واحدهای سازماندهی اطلاعات به‌روشنی توضیح داده نشده است. تجربه تدریس این درس و مسئولیت نگارنده در بخش نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی نشان می‌دهد که بیشترین نیاز کتابداران تازه‌کار این است که بعد از آشنایی با مبانی نظری و مقدماتی موضوع، چارچوب‌ها و فرآیندهای عملیاتی نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی را در اختیار داشته باشند. آنها نیاز دارند تا با الگوهایی آشنا

در این کتاب، علاوه بر مسائل نظری و فنی نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی، به شخصیت، افکار و عملکرد بسیار توجه و در جای‌جای کتاب به آن اشاره شده است

به‌طور کلی کتاب درآمدی بر نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی کتابی است ساده و مناسب برای افراد مبتدی و دارای نثری روان و جذاب. این کتاب می‌تواند برای آشنایی با کلیات نمایه‌سازی و اطلاع از مباحث جزئی‌تر این موضوع مورد استفاده قرار گیرد

شوند که بتوانند نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی را آغاز کرده و فعالیت‌های این بخش را در کتابخانه مدیریت کنند. اما در این کتاب، رهنمودهای عملی و کاربردی که جزئیات فرآیند نمایه‌سازی را دربرداشته باشد، ارائه نمی‌شود تا یک تازه‌کار بتواند با اطمینان نسبی، امور واحد نمایه‌سازی را آغاز کرده و به‌سرانجام برساند.

– در جاهای مختلف این کتاب به «هنر نمایه‌سازی» (ص ۱، ۲۶، ...) اشاره شده است. تأکید هم صرفاً بر هنر بودن نمایه‌سازی است. در صورتی که در ذیل مدخل «نمایه‌سازی» دائرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (نیازی، ۱۳۸۵، ج ۲) به «علم و هنر بودن نمایه‌سازی» اشاره شده است: «در مورد علم یا هنر بودن نمایه‌سازی باید گفت نمایه‌سازی به تمامی یک هنر یا یک علم نیست، بلکه ویژگی‌های هر دو را داراست؛ نمایه‌ساز باید دارای حساسیت، ذوق، و فراست باشد، از این نظر نمایه‌سازی جنبه هنری دارد؛ اما چون برای تأمین صحت و دقت کار، به تدوین الگوها و قواعدی نیاز دارد، علم به حساب می‌آید. نمایه‌سازی دورشدن از هنجارها و قواعد و سلیقه‌ای عمل کردن را تشویق نمی‌کند، از این رو، به تمامی هنر نیست و از آن جهت که قواعد جهان‌شمولی ندارد، پس به تمامی علم نیست».

– در برخی از موارد از معادل‌های رایج فارسی استفاده نشده است. برای مثال عنوان فصل دوازدهم کتاب «استفاده از کامپیوترها» است که می‌توانست از «رایانه‌ها» استفاده شود، یا عنوان فصل چهارم «کنترل واژگان» ترجمه شده است که احتمالاً معادل "Vocabulary control" در زبان انگلیسی در نظر گرفته شده است. معادل مأنوس‌تر و پرکاربردتر در این زمینه «مهار واژگان» است که هم فارسی است و هم در بین متخصصان این حوزه کاربرد دارد.

– متن کتاب از لحاظ نگارشی مشکلات چندانی ندارد. اما در برخی از موارد جزئی، اصول جدانویسی مصوب فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی رعایت نشده است؛ یا اینکه دوگانه برخورد شده است و واژه‌ها به صورت یکدست جدانویسی یا سرهم به کار گرفته‌اند، از جمله در کلماتی مانند بصورت، بشدت، بدقت، بنظر، بموقع، منحصر بفرد و... .

– در برخی از موارد جمع واژه‌های مانند «دوران» که خود جمع «دوره» است، دوباره جمع بسته شده و به شکل «دوران‌ها» ارائه شده است (ص ۲۲ و ۲۶).

سخن پایانی

به‌طور کلی کتاب درآمدی بر نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی کتابی است ساده و مناسب برای افراد مبتدی و دارای نثری روان و جذاب. این کتاب می‌تواند برای آشنایی با کلیات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی و اطلاع از مباحث جزئی‌تر این موضوع مورد استفاده قرار گیرد. چنانکه در مقدمه آمده است که کتاب

به مسائل پیچیده طولانی نمی‌پردازد: «چیزی که در این متن خواهد آمد، برخی از تفکرات و رویکردهایی است که در طول تاریخ شگفت‌انگیز نمایه‌سازی تکامل یافته‌اند. هدف این کتاب، معرفی حوزه و اشاره به مسیری است که ممکن است افرادی وارد آن شوند و هنر نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی را پیشه خود سازند. این کتاب روی ترکیب افکار و تجارب نمایه‌سازان و چکیده‌نویسان در طول سال‌ها تمرکز خواهد داشت و به

مقاله‌های پژوهشی طولانی و مفصل نخواهد پرداخت». این مقاله را با نقل مطلبی دیگر از کتاب درباره هدف کتاب و وظیفه نمایه‌سازان مبتدی به پایان می‌برم: «هدف این ویرایش سوم، همانند ویرایش‌های قبلی، ارائه دانش عملی ضروری برای تبدیل شدن به نمایه‌ساز حرفه‌ای است. خواندن این کتاب از شما یک نمایه‌ساز نخواهد ساخت. هیچ کتاب یا کلاس نمایه‌سازی نمی‌تواند از شما یک نمایه‌ساز بسازد. شما مجبورید خودتان آن را انجام دهید».

پی‌نوشت‌ها:

1. zabedini@yahoo.com
2. Copy cataloging
3. Check list

مآخذ:

۱. سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۷). «کتاب‌شناسی ملی ایران». [پیوسته]. قابل دسترس در: <http://www.nlai.ir>. [مشاهده ۱۳۸۷/۴/۲۰].
۲. نیازی، سیمین (۱۳۸۵). «نمایه‌سازی»، دائرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ج ۲، ص ۱۸۴۰-۱۸۵۲. همچنین قابل دسترس در: http://portal.nlai.ir/daka/Wiki%20Pages/nimayeh_sazi.aspx [مشاهده ۱۳۸۷/۵/۱]

